

УДК 398.4(=161.2)J82-32-053.2/5 В.Винниченко
DOI: 10.31471/2304-7402-2023-18(69)-349-362

ФОЛЬКЛОРНО-МІФОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ ДОМОВИКА І ЛІСОВИКА В ХУДОЖНІЙ ПЛОЩИНІ ДИТЯЧИХ ОПОВІДАНЬ В. ВИННИЧЕНКА

Наталя Кобзей

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, Україна;
e-mail: nata_kobzej@ukr.net*

***Мета.** У статті проаналізовано дитячі оповідання Володимира Винниченка з точки зору відтворення елементів національного коду українців, зафіксованих у фольклорних текстах. Увагу зосереджено на творах автора «Віють вітри, віють буйні» та «Гей, хто в лісі, озовися». Встановлено, що в останніх активно використовуються фольклорні мотиви, жанри та образи. Вони дозволяють пояснити деякі народні традиції наших предків, показати нерозривність зв'язку між минулим і сучасним, відтворити колорит описуваної епохи. Визначено, що для української культури характерні вірування в існування надприродних істот – відьом, демонів, чортів, русалок, чаклунів, перевертнів, які можуть допомагати або шкодити людям. Винниченко запозичує з фольклору образи домовика та лісовика. **Методи дослідження** – простежити їх трансформацію у вказаних творах та з'ясувати їх психоемоційний вплив на персонажів. Використано історико-літературний, порівняльно-генетичний, порівняльно-типологічний та інтертекстуальний методи.*

***Новизна.** Вперше здійснено аналіз фольклорно-міфологічних персонажів Винниченкових дитячих оповідань. Доведено, що його лісовик/Корчун зазнав у тексті значної літературної трансформації. Проведено паралелі з типологічно спорідненими образами у світовій культурі. З'ясовано функції фольклорних елементів у творах: навколо них будується композиція оповідань, через ставлення до фольклорних образів розкриваються характеристики головних героїв, реалізуються авторські ідейно-естетичні концепції. А в стресових ситуаціях, пов'язаних з їх появою, формується свідомість маленьких особистостей.*

***Практичне значення** дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані в подальших розвідках, присвячених літературно-фольклорним кореляціям у творчості В. Винниченка.*

***Ключові слова:** фольклор, дитячі оповідання, міфологія, домовик, перетворення.*

Постановка проблеми. Генетичним кодом будь-якої нації є фольклор. У ньому проявляються світоглядні, ментальні та ціннісні орієнти-

ри людства, його філософія, естетика, історична дійсність. Він проявляє свою надзвичайну продуктивність щодо літератури, адже здатен «поповнити» її зміст різноплановими сюжетами, образами, символами та ідеями. Р. Скибі належить припущення, що фольклоризація художньої літератури відбувається за трьома основними моделями: наслідуванням, інтерпретацією та стилізацією. «Перше – спроба відтворення художнього ідеалу автора, у корені своєму – вторинне явище. Друге – переосмислення базового твору (сюжету, ідеї), у кращих зразках – оригінальне і самоцінне, у чому переконає досвід світової класики. Нарешті, третє – вибір художніх засобів, які силою асоціацій з чимось, уже зафіксованим у свідомості читача, здатні спрямувати його увагу у передбаченому автором руслі або ж навпаки – розчинити її у контекстуальному колориті» [11, с. 101]. Таким чином автор може вільно оперувати фольклорним матеріалом і підлаштовувати його до власних поглядів і віянь часу. У ХХ столітті посилюється інтерес до «народнопоетичної символіки та міфології, домінує тенденція до переосмислення фольклорного джерела символічно, його семантика розширюється новими похідними лініями» [7, с. 699].

Міфологізуючи текст, письменник збільшує його часо-просторові межі, а зміст символізує й нашаровує. Персонажами літератури стають потойбічні істоти (відьми, демони, чорти, русалки) з негативно направленою енергетикою, що може шкодити людям. Їх називають «нечистою силою» або «демонами» і вірять у можливість безпосереднього духовного спілкування з ними. В усіх міфологіях світу демони різні. Українська дослідниця О. Тиховська вважає, що «об'єднуючим елементом усіх цих персонажів є наявність асоціацій між ними та чимось загрозливим, страшним, невідомим, що лякає людину. Але джерелом страху є не об'єктивна реальність, не навколишній світ, а зло, яке існує в самій людині. Людство, як і окремі люди, намагається дистанціюватися від зла, дотримуючись певних морально-етичних законів і норм. Але повністю усунути його зі свого життя ніхто не може. Тому світова міфологія рясніє персонафікованими образами зла, культура визнає його існування і пропонує низку способів виявляти його, боротися з ним і мирно співіснувати, озброївшись знаннями та оберегами» [13, с. 130]. У цій розвідці ми ставимо собі за мету виявити спільні та відмінні риси у світовому та слов'янському фольклорі двох представників демонічного світу – домовика та лісовика, особливу увагу загострюючи на власне українській специфіці зображення цих образів у фольклорі. Також простежимо їхню трансформацію в літературних творах В. Винниченка та з'ясуємо їхній психоемоційний вплив на персонажів.

Матеріалом для дослідження обрано два оповідання В. Винниченка для дітей – «Віють вітри, віють буйні» та «Гей, хто в лісі, озовися». У них поряд з головними персонажами реального світу з'являються фольклорні образи так званих велесичів – небесних воїнів Велеса, одного з го-

ловних язичницьких богів давніх слов'ян. Вважається, що вони спустилися з неба і оселилися серед людей, а залежно від місця проживання отримали різні імена: водяник, болотяник, польовик, лісовик і домовик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання літературно-фольклорних кореляцій завжди знаходилися в полі дослідницьких зацікавлень. Особливо в сучасному світі, де надто гострою стала потреба так званого етнічного «кодування» (за Л. Снігирьовою) та відродження національної самосвідомості українців. «Фольклорна символічна мова, – на переконання М. Коцюбинської, – має щасливу здатність непомітно оволодівати свідомістю людини, ставати для людини природною, своєю і давати насолоду співдумання і співпереживання з народом» [6, с. 99]. Запропоноване дослідження базується на фундаментальних працях вітчизняних дослідників міфології, релігії та фольклору – І. Франка (1984), В. Брандеса (2001), С. Потапенка (2010), О. Вознюка (2001), М. Заброцького (2001), О. Кузьменко (2018) та зарубіжних – К. Юнга (1991), Д. Кемпбела (1999), Д. Фрезера (1986), Р. Барта (1986), Е. Файна (1984), А. Дандеса (2005), Я. Грімма (2018). Останній звернув увагу на те, що більшість казкових сюжетів, традиційних обрядів і звичаїв народів Європи надзвичайно схожі. Він пояснив це явище генетикою, вважаючи що арійські племена (гіпотетичні предки індоєвропейців), розселившись на континенті, всюди поширювали свою міфологію. З іменем дослідника пов'язана теорія так званого «двовір'я», коли традиційні релігійні переконання тісно переплітаються з язичницькими. Як-от, в Україні, де невід'ємним атрибутом святкуванням Різдва є колядки – особливі обрядові пісні, в яких не лише прославляється новонароджений Бог, а й вшановується культ сонця і предків. Та це і не дивно, адже у фольклорі абсорбується історичний досвід людства, колективне несвідоме К. Юнга, концепцію якого він вивів, аналізуючи спонтанну появу фольклорно-міфологічних образів у сновидіннях своїх пацієнтів.

У «Слов'янській міфології» А. Гайстор (2015) назвав будь-яку народну культуру реліктом суспільної свідомості, тому слов'яни, що до прийняття християнства поклонялися тим же богам, мають ще й спільну міфологію. Колективні сакральні міфи, вважає американський дослідник Браян Аттебері у книзі «Історії про історії. Фентезі та перетворення міфу» (2014), завжди поза часом. Вони запозичуються літературою у формі фантастичних історій. Фентезі – це арена, на якій з'ясовуються стосунки між міфами та способами їх розуміння. Автори дослідження «Відображення античних міфічних персонажів у європейській літературі» (Al-Naidari & Bhanegaonkar, 2012) пов'язують міф з казкою, яка не має конкретного автора, оскільки створена колективним суспільством. Вона пояснює природні та надприродні явища навколишнього світу і має багато персонажів. Коли міф потрапляє в літературу, він обов'язково трансформується. Для художньої творчості це позитивний і продуктивний процес,

адже, за словами Сібіллі Баумбах (2009), тексти «збагачуються» новими темами, мотивами, образами і колоритом. Щоправда міф втрачає частину своєї сили та сенсу, а його герої – конкретність і яскравість.

Надзвичайно актуальним стало для нас колективне дослідження «Теоретизування фольклору з маргінесу: Критичні та етичні підходи» за редакцією доктора філософії Університету Пенсильванії Солімар Отеро (2021). На думку його авторів, фольклор розповідає не лише про повсякденне життя та культуру звичайних людей, а й показує, як через культурні, соціальні, політичні чи економічні причини відбувається переоцінка людських цінностей у кризовій ситуації. В Україні з 2014 року війна не припиняється на її східних кордонах, а з 2022 року – вже майже на всій території. Тому українці в умовах збройної агресії знахабнілого сусіда вже давно є свідками і творцями нового фольклору і нових життєвих орієнтирів. Потенційні ж автори художніх творів можуть, на переконання Ж. Янковської (2016), виступати в ролі реципієнта чи транслятора фольклорних компонентів (мови, стилю, мотивів, ідей, образів, символів, архетипів) у своїх наративах. Або ж асимілювати свою індивідуально-авторську творчість з фольклором (за Р. Марків, 2007).

Окремі уваги заслуговують дослідження дитячої літератури В. Винниченка, здійснені С. Присяжнюком (2005), С. Михидою (2013), М. Варданян (2017), О. Буряк (2022) тощо. Олена Вовк (2015) називає письменника майстерним психологом, що тонко відчуває соціальну й індивідуальну психологію людей. А його оповідання характеризує як динамічні, емоційні, мальовничі і метафоричні. Спочатку Винниченко, на переконання О. Чепурко (2003), заглиблюється в культуру дитинства, внутрішній світ маленького персонажа, а вже потім описує дитячі переживання в контексті розвитку суспільства і соціальної самосвідомості. Тому-то він кваліфікує дитячі оповідання письменника як новаторську і глибоко психологічну прозу. С. Михида (2013) стверджує, що в дитячих оповіданнях Винниченка немає бар'єрів між дитиною і дорослим. Письменник не моралізує і не маніпулює, він ніби стоїть на колінах перед своїм героєм і відтворює світ дитячими очима. В такій «позі» ми й побачили Винниченка в оповіданнях «Віють вітри, віють буйні» та «Гей, хто в лісі, озовися». Інтерпретуючи фольклорні образи і власне світовідчуття, письменник показує процес формування свідомості маленького індивіда у стресовій ситуації.

У процесі аналізу використовувалися такі **методи дослідження**: історико-літературний (дозволяє трактувати літературу як втілення народного духу на різних етапах його історичного життя), порівняльно-генетичний (для виявлення генетичних зв'язків фольклорних та літературних традицій), порівняльно-типологічний (щоб визначити типологічні мотиви й образи) та інтертекстуальний (для розуміння семантики, символіки та смислового поля тексту, виокремлення авторського стилю та психології його творчості). Застосований нами комплексний підхід до-

поміг встановити зв'язок міфо-фольклорного контексту оповідань з авторським задумом В. Винниченка та його реалізацією, простежити трансформацію основних образів народної культури в оповідальній структурі аналізованих творів. Щоб отримати повне уявлення про досліджувану тему, спочатку розбираємо образ домовика і лісовика у слов'янському фольклорі, а потім розглядаємо символічні значення, якими їх наділяють різні культури. Нарешті, зосереджуємося на зазначених персонажах в українському фольклорі і протиставляємо їм їхні літературні образи, створені В. Винниченком.

Виклад основного матеріалу.

І. Образ домовика в оповіданні В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні».

В оповіданні «Віють вітри, віють буйні» зустрічаємося із вигаданим персонажем, прототипом фольклорного *домовика*, якого автор таємниче називає «*той*». Цей яскравий образ фактичного господаря і охоронця дому був надзвичайно популярний у слов'янській народній творчості, а згодом і не менш затребуваним у слов'янській художній літературі. О. Тиховська пов'язує його появу з результатом «метафоричного виокремлення й персоніфікації внутрішнього зла й агресії людини, акумульованої на рівні несвідомого» [13, с. 34] і переконує, що всі фольклорні тексти, головним героєм яких виступає домовик, символічно зображають боротьбу добра і зла в душі людини. Цю тезу яскраво ілюструє Винниченко, будуючи свою розповідь на конфлікті між шестирічним хлопчиком Гринем та його дев'ятирічною служницею Санькою. Дія оповідання відбувається пізно ввечері, коли дорослих немає вдома, а за вікном лютує буря. Саньку дуже часто несправедливо карали через навмисні Гриневі скарги, тому описаний час – найкраща пора, коли вона може сповна відомстити кривдників.

Справа в тому, що головний герой оповідання, «цар і бог над речами й людьми, де його слово і плач закон для мами, тата, Саньки, кішки Рудьки, собаки Жульки, для всіх стільців, скриньок, щіток, словом, усього, що є в домі» [2, с. 12], страшенно боявся темряви і домовика. Санька вагається: пожаліти його, чи лишити наодинці зі страхами? Хлопчик і справді почував себе дуже жахливо, коли залишався у хаті один: «він, цар, тихенько лежить і не може ворухнутися, бо там живе щось сильніше за нього і воно царює усім. І всі кутки, стільці, двері змовилися з цим таємничим і сильним. І тому все виглядає ворожим, таємничим і хитрим. Здається, що от-от простягнуться з кутка руки й схоплять Гриня» [2, с. 12]. За народними переказами, злий домовик з'являється лише там, де панує енергетика страху. Жахом і панікою він живиться і відчувається в такій атмосфері напрочуд органічно. І докладає максимум зусиль, щоб емоції мешканців будинку були винятково негативними. Може викрадати речі, псувати продукти, бити посуд, або видавати пронизливі звуки і

шарудіння. Наші предки були переконані, що прискорене серцебиття, невмотивовані панічні атаки і безпричинні тривожні думки – це явна ознака присутності недоброго домовика.

Таким же зображає Винниченко і свого будинкового духа. Хоча відомо, що в язичницькі часи домовик був добрим персонажем. Нібито ним ставав після смерті найповажніший член родини. Він наглядав за багатством і затишком дому, жив переважно на печі, підтримував вогонь і «вимагав» до себе неабиякої поваги. У грецькій і римській міфології існують схожі уявлення про домовика – охоронця домашнього вогнища. Дослідники співвідносять їх з давніми поховальними обрядами, за якими померлого потрібно було спалювати (піддавати кремації). Цим пояснюється й особлива любов духа до життя у близькості до вогню. З приходом християнства роль домовика різко змінилася. Він став негативним образом і вважався «нечистою силою». Існує легенда, що домовики утворилися з крапель, які головний чорт струшував зі своїх, умочених у воду, рук. Залежно від ситуації, вони могли шкодити людям, ними ж дуже часто лякали неслухняних дітей. У Винниченка читаємо: «І знову сумно і страшно клацає ручка дверей. «Той, що в печі живе». Хто «той»? Тіні на стінах, лики святих на іконах, шафи, тарілки, всі знають, хто «той». Знають, але хитро, тривожно мовчать» [2, с. 14]. Мовчать, адже про потойбічних істот не можна було говорити вголос, тим більше пізно ввечері. Та і померлих, з якими асоціювався домовик і які, як вважалося, нікуди не зникали з дому, згадувати зайвий раз не рекомендувалося.

Переносячи образ домовика в літературний твір, письменник практично не трансформує його і робить органічною частиною розповіді. З давніх народних переказів відомо, що він уявлявся нашим предкам маленьким на зріст чоловіком, дуже часто – немичним дідусем. Але у Винниченковій інтерпретації «той» – справжній дух дому, а тому – невидимий. Це ще більше посилює його вплив на психічний стан хлопчика, адже страх перед тим, кого ти не можеш побачити, завжди більший. Хоч домовик в оповіданні має другорядну роль, його значення дуже велике. Наймичка Санька використовує «того» для містифікації (спосіб обдурити когось жартома або зі злості) і впокорення вередливого Гриня:

– «Нехай тебе домовик візьме. Він якраз сидить зараз в іншій кімнаті.

Гринь з жахом повертає очі на чорну страшну дірку дверей до спальні.

– Ма-амо! – жалібно скрикує він.

– Так, «мамо». Мама на весіллі. Прийде аж уранці. А домовик тобі покаже «маму» [2, с. 16].

Переляканий хлопчик стає тихеньким і ласкавим, обіцяє змінити свою поведінку і більше ніколи не конфліктувати зі своєю захисницею. Він поводить себе, як типова домашня дитина, що несподівано лишилася

без захисту дорослих: боїться бути сам, боїться темряви, дощу, сильного вітру, власних домислів. У дитячому віці абстрактне мислення і уява розвиваються дуже стрімко, реальні страхи відходять на задній план, а уявні – посилюються. В пам'яті одразу спливають усі «страшилки», про які дитина коли-небудь чула і які неодмінно хочуть їй зашкодити. Як відомо, страх – це змістовна біологічна реакція організму на конкретну небезпеку або непередбачувану ситуацію. Як тільки загроза зникає, все стає на свої місця. Санька мириться з Гринем, розказує йому казку і під її тихий голос дитина блаженно засинає. Що ж робить далі домовик? Зникає. І зникає не випадково. Спробуємо розкласти ситуацію, так би мовити, на атоми. В душі дівчинки накопичилося багато образ на Гриня, його родину і власну сирітську долю. Її внутрішня агресія і зло досягли апогею і вийшли назовні. Тому з'явився домовик. Але жаль і, напевно, любов до маленького хлопчика бере гору над злістю і маленька служниця вирішує залишити все погане в минулому. Наші предки вважали, що коли людина стає на бік добра, вона нібито метафорично позбувається внутрішнього зла (домовика) і зберігає свою душу чистою і безгрішною.

Як не дивно, в існування потойбічних домових духів вірили не лише слов'янські народи. В європейській культурі знайти образ домовика також зовсім не важко. У німецьких письменників Братів Грімм є казка під назвою «Домовики»/ (нім. «Die Wichtelmänner»). У ній розповідається про маленьких істот, які жили у домі бідного шевця і допомагали йому шити черевики. У Великій Британії домовики, яких тут називають «брауні», живуть уже не разом з людьми, а надворі: у садах, парках і приватних подвір'ях. Саме тому біля англійських будинків так багато зелені. На вигляд *брауні*, як і слов'янські духи дому – низькорослі, але мають непропорційно довгі стопи та кисті рук, обличчя ховають під плащем і показуються людям вкрай рідко, лише коли господарям потрібна термінова допомога. Вони – добрі істоти, але залежно від обставин можуть приносити чималу шкоду. Паралельно в англійському фольклорі існує ще одна назва домашнього духа – *доббі*. Не випадково Джоан Роулінг назвала так одного із персонажів свого бестселера про Гарі Поттера. У неї Добі був поневоле домашнім ельфом сім'ї Малфоїв, що згодом став вільним. У французькому фольклорі зустрічається назва *лютен* (фр. *lutin*) – людиноподібний хатній дух, улюблена розвага якого – плутати людям волосся уві сні. У запальних іспанців такі ж запальні будинкові духи *трасчо/ trascho*. Вони живуть там, де лунає гучна музика, люблять галасливі вечірки і танці. На них трохи схожі ірландські *кларакану/ clurichaun*. Кажуть, що вони завжди п'яні, бо живуть переважно там, де є алкоголь, а їх улюблене заняття – кататися верхи на вівцях і собаках. У скандинавів домовики найдобріші і найщедріші. Усім відомі різдвяні елфи, які живуть на Північному полюсі і допомагають Санта-Клаусу вести його домашні справи. У польській і сербській народній творчості теж є

власні добрі і злі духи дому. Всі вони так чи інакше тотожні з українськими (слов'янськими) домовиками. Знавці культурології переконані, що такі збіги зумовлені складною геополітичною ситуацією України, яка лише останні тридцять з лишнім років змогла розвиватися самостійно, та й то не без зовнішніх впливів. Знаходячись в центрі Європи, вона завжди була в тісному контакті з болгарами, білорусами, сербами, хорватами, а частини української території у різні роки входили до складу Польщі, Румунії, Угорщини та Росії. Тому маємо підстави говорити про мультикультурність української фольклорної традиції та її синкретизм.

Для культури Сходу образ домовика теж характерний. Але він кардинально відрізняється від європейського і є жахливим і дивним явищем. Як приклад, домашній дух японців. Це *дзасікі-варасі* (яп. 座敷童/座敷童子) або дзасікі-бокко (яп. 座敷 つこ) – привиди маленьких п'ятирічних/шестирічних дітей, які розсипають по підлозі попіл і шелестять папером. Жителі острівної держави ще й досі переконані, що коли вони бешкетують – неодмінно стається біда. Так, пожежу, яка у 2009 році вщент знищила готель «Рекуфусо»/«*Ryokufuso*», пов'язують із «забавами» дзасікі-варасі, адже вважають, що останні там «проживали».

Підсумовуючи сказане, робимо висновок, що всі фольклорні образи домашніх духів є, з одного боку, універсальними, а з іншого – припускають наявність «національного колориту».

П. Лісовик як різновид демонічного духа в оповіданні В. Винниченка «Гей, хто в лісі, обізвися»

Як уже згадувалося вище, домовики могли втрачати свої первинні добрі якості і перетворюватися на злих істот. Такі фольклорні персонажі є в США (*bugi/bogey*), Шотландії (*бігле/bogill/boggle*), Німеччині (*боглеман/bogleman*) тощо. На вигляд вони – справжнісінькі чудовиська. Коли англійський *бравні* стає поганим, він перетворюється на *боггарта/boggart*. У тому ж таки «Гарі Поттері» Дж. Роулінг наділяє його здатністю набувати образ істоти, об'єкта чи предмета, якого людина найбільше боїться. Це злий *genius loci* (тобто географічно визначений дух), що населяє поля, болота чи інші топографічні об'єкти. Коли у нього поганий настрій, він може трошити будинки і викрадати дітей.

Є подібні персонажі й у слов'янському фольклорі. В «українській демонології» локальні духи – це *вовкулаки, перевертні, водяники, лісовики* та інші, що мали надзвичайну силу. Вони, на відміну від домовика, не були безтілесними духами, а жили серед людей і мали властивості демонів. Тому їх відносили до розряду «напівдемонів». Розпізнати їх було не так уже й важко. Дослідники фольклору розробили цілий ряд ознак для їх ідентифікації. За Л. Виноградовою, вони могли бути схожі на карликів, або мали занадто гігантський ріст, а також різного роду тілесні аномалії (горбатість, кульгавість, непропорційність голови, одноокість,

неправильну кількість пальців, «кошлатість»). Ходили переважно в лахмітті або в неспецифічному одязі, були відлюдкуватими, мовчазними, похмурими. Як-от, скандинавські асоціальні, сварливі і шкодливі тролі.

Володимир Винниченко запозичує із фольклору такий образ, але дає йому доволі незвичне ім'я *Корчун*. У жодній міфології і жодному фольклорному тексті немає згадки про таку істоту. Ми лише можемо припустити, що письменник в цій назві закодує міфічного лісовика, бо український діалектизм «*корч*» – це пеня, вирваний з корінням, або кущ – низкоросла дерев'яниста рослина, гілки якої ростуть майже від кореня. Далі дуже легко вибудувати асоціативний ряд з деревами і лісом. Та й вигляд його в оповіданні ідеально підходить під опис «напівдемона»: «Корчун був здоровенний-здоровенний, удвоє більший за маму, за бабцю та й за самого тата. Волосся в нього було таке кучеряве та буйне, що Зінь міг би схватися в ньому, як у бур'яні. І брови, і вуса, і борода теж були страшенно кудлаті та чорні. А зуби великі-великі та жовті, як зубки часнику» [2, с. 34]. На його потойбічну природу вказував сморід сірки із рота і надзвичайна фізична сила, якій можна було б тільки позаздрити. Малолітній Зінь, головний герой оповідання, став свідком такого випадку: «загруз дядько з возом у болоті серед вулиці. Загруз і ніяк тобі не може виїхати. Б'є-б'є коней батогами, шарпає-шарпає віжками, причмокує губами, а віз не рухається. Бідні коні вигинаються з усієї сили, рухають копитами в болоті, витягають спину, а віз тільки хитається. А болото густе-густе, блискуче і сиве. Люди стоять під самим парканом і звідти дають дядькові поради, а допомогти нічим не можуть, бо дістатися до воза ніяк не можна, – кожен міг би в болоті втопитися» [2, с. 35]. Тоді Корчун, стрягнувши в болоті по коліна, легко витяг з нього віз і врятував коней. Його гіперсили існує логічне пояснення. О. Тиховська бачить її у спробі «взаємозаміщення» або «компенсації»: усі надзвичайні здатності, якими б хотіла володіти людина, але не могла, делегувалися потойбічним істотам. Останні могли поглядом рухати речі, без зусиль піднімати вантажі, крутити колеса млинів – як іграшкові.

У Винниченковому оповіданні Корчун може миттєво міняти локації і викрадати дітей. Особливо тих, хто влаштовує голосні ігри, або без дозволу і супроводу дорослих виходить з двору в сад, ліс чи небезпечно провалля. Кмітливий і допитливий Зінь його дуже сильно боїться. Корчун «будь-якої хвилини міг прийти й зробити з Зіньом усе, що захотів би: забрати в сумку, віддати вовкам або розбійникам. І давно вже міг би це зробити, але Зінь вчасно ставав лагідний та слухняний» [2, с. 30]. Отже, щоб не потратити до рук лісовика, треба слухатися дорослих і поводитися чемно. Принаймні так на кожному кроці говорили хлопчиків його рідні, які частенько самі Корчуна і кликали. Зазначимо, що така практика залякування дітей характерна для слов'янських народів. Наші предки, щоб коригувати поведінку своїх бешкетників, часто вигадували образи персонажів,

які «полювали» на неслухняних дітей і могли навіть забирати їх із сім'ї. Етнографи пов'язують появу таких істот із надзвичайно високим рівнем смертності немовлят через неналежні умови існування і відсутність медицини. Такими «викраденнями» батьки заспокоювали себе і легше переживали смерть дитини. Є свідчення, що мешканці гірських районів України навіть не носили траур за померлими нащадками, виправдовуючи їх смерть дією нечистої сили, проти якої вони не могли протестувати.

Найпоширенішим «монстром» для багатьох поколінь українських дітей був і, ми впевнені, ще довго буде страшний бородатий *Бабай* (до речі, теж дуже схожий на Винниченкового Корчуна). Насправді, «бабай» у перекладі з тюркської мови означає «дід». Історики та лінгвісти пояснюють, що ним у давнину лякали слов'янських дітей через часті напади монголо-татарського війська на територію Київської Русі. Зовнішність цих войовничих народів була настільки специфічною (вузькі розрізи очей і густе чорне волосся на голові і бороді), що їх поява наводила жах на місцевих жителів. Самі ж кочівники називали «бабаями» своїх старійшин, тому саме з цим словом ототожнювався образ «страшної» людини, яка спалює села і викрадає дітей і жінок. Монголо-татарське іго давно зникло, а згадка про нього ще й досі живе в ефемерному образі викрадача дітей. Питання ж доцільності лякати ним свої чада суто психологічні і не стосуються теми нашого дослідження.

Як бачимо, Корчун, перш ніж потрапити до оповідання, пройшов, так би мовити, потрібну обробку – міфологічну, фольклорну й авторську. Такою дією Винниченко засвідчив, що світогляд людини є множинним і вона завжди має право на вибір: між добром і злом, тілесним і духовним, між Богом і сатаною. Малий Зінь прекрасно знав про існування християнського Бога, навіть чемно молився до нього і бачив на іконах. Але не боявся. Бо всі погані вчинки Бог прощав, якщо хлопчик запалював перед його зображенням свічку. Інша справа Корчун – справжній і страшний бог покарання і заборони. І коли Зіньові казали: «Чекай, чекай, ось скажу Корчунові», то він був готовий робити все, щоб тільки не казали. У голові хлопця склалося два варіанти: або змиритися з існуванням бога/демона і стати слухняним, або навчитися ним маніпулювати. Зінь почав з другого і вирішив придобритись до Корчуна. Наприклад, засвітити на його честь свічку. Тоді б усе його життя склалося прекрасно. Але такі амбітні плани зруйнував один епізод. Сталося так, що жебраки і розбійники, які жили в широкому провалі біля Зіневого дому, вбили Корчуна. Вбили бога кари і заборони. Вбили найлютішого в світі ворога малої дитини. Сильний жаль і гірке розчарування розірвали душу дитини, адже «там, за хатою, в проваллі лежить самотній скручений, роздавлений і безсилий бог Корчун» [2, с. 37].

Письменник навмисно шокує свого героя такою несподіваною розв'язкою. Вона дозволяє йому зануритися в душу дитини, відчути її

емоційний стан, вловити найтонші зміни в психіці та зрозуміти логіку подальшої поведінки. Насправді у малолітньому віці дітям властиве «магічне мислення». Вони впевнені, що їх думки і бажання мають вплив на дійсність. Тому дуже часто відчують власну провину за смерть близьких і знайомих, на яких, наприклад, колись сердилися. Як це робив Зінь в оповіданні. Тому його сильний плач і розпач зрозумілий. Зазвичай про смерть з дітьми говорити не прийнято. Загальні уявлення про цей феномен вони отримують із фольклорних і авторських казок та оповідань. Лише тут смерть описана схематично й абстрактно, щоб менше травмувати дитячу психіку. Зі смертю Корчуна, що був центром Зіневого ідеального світу, розпочався період дорослішання. Тепер головне – наповнити дитячу картину світу «правильними» життєвими орієнтирами, використовуючи для цього всі можливі засоби. Чи буде так – невідомо, бо аналізовані оповідання В. Винниченка мають відкритий фінал. Читач сам має можливість «домислити». Авторів ж важливо відобразити світогляд народу, в якому відбивається перебіг історії, душевний стан і психологія простої людини.

Висновки. Фольклорні і літературні тексти містять у собі певний набір етнічних кодів, за якими ідентифікується культура. Вони мають свої національні особливості, впливають на стереотипи поведінки та способи прийняття рішень. Для українського традиційного світогляду характерне явище двовір'я, коли разом з християнством співіснують язичницькі уявлення про різних надприродних істот, які не мають божественного статусу, і є персонажами міфологічних розповідей і казок. Найбільш поширені з них – чаклуни, лісовики і домовики. Вони ще й досі є невід'ємною частиною повсякденного життя пересічного українця. Дитячі оповідання В. Винниченка це яскраво ілюструють. У нашій статті ми поставили перед собою амбітну мету вивчити фольклорні образи домовика і лісовика такими, якими вони є представлені в українському авторському дитячому оповіданні. Проведене дослідження дозволило нам сформулювати такі висновки:

1. Традиційні мотиви й образи, запозичені Винниченком з фольклору, знайшли в його дитячих оповіданнях новий зміст і були перенесені в літературу свідомо і цілеспрямовано.

2. Роблячи міфічних персонажів героями своїх творів, письменник вдавався до їх трансформації, переосмислення і неточного цитування.

3. Фольклорні образи в аналізованих оповіданнях відіграють ряд функцій (виступають як композиційна побудова тексту, характеристики персонажів, ідейно-естетичної концепції автора).

4. Переосмислення змісту фольклорного матеріалу, пародіювання міфічних персонажів, дають письменникові можливість, з одного боку, надати своїй розповіді епічного характеру. З іншого – зведення реальності і фантастики в одному художньому просторі дозволяє авторів ство-

рити власне «полотно», на якому чітко і докладно вимальовуються всі елементи, що складають сутність сучасної йому дитини.

5. Особливості літературно-трансформованих фольклорних персонажів відображаються вже в їх назвах. Вони, згідно з нашими спостереженнями, виконують не лише функцію номінації, а й мають прагматичне забарвлення. І «Той» (невидимий), і «Корчун» (людиноподібний) поводять себе в оповіданнях лише так, як того вимагає фольклорна традиція, жодні «бездумні витівки» їм не притаманні.

6. Літературні образи домовика і лісовика доводять, що народні вірування – це надзвичайно консервативна і стійка сфера духовного світу людини. Навіть найбільші скептики (а Винниченко без сумніву був серед них) підсвідомо припускають можливість існування демонів. Тому народна пам'ять про домашніх духів не зникає, а й досі зберігає чимало цінного та архаїчного.

7. За допомогою фольклорних елементів письменник створює універсальний набір цінностей, важливих для розвитку не лише української, а й світової культури.

Література

1. Варданян М. Україна на роздоріжжі: еміграційний цикл оповідань «Намисто» В. Винниченка в контексті радянської дитячої літератури 20-х років ХХ століття. *Науковий збірник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*, 2017, № 2 (20), 47–51.
2. Винниченко В. *Намисто: оповідання*. Київ: Веселка, 1989, 401 с.
3. Виноградова Л. *Народна демонологія та міфо-обрядова традиція слов'ян*. Харків: Індрик, 2000, 276 с.
4. Вовк О. Емоційний потенціал дитячих оповідань Володимира Винниченка. *Літературознавчі студії. Актуальні питання гуманітарних наук*, 2015, № 2, 193–198.
5. Кузьменко О. *Драматизм людського буття в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн)*. Львів: Інститут народознавства, 2018, 345 с.
6. Коцюбинська М. *Етюди про поезику Шевченка: Літературно-критичний нарис*. Київ, 1990, 272 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: Академія, 2006. 752 с.
8. Марків Р. Теоретичні аспекти фольклоризму в літературі. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 2010, № 41, 215–223.
9. Михида С. *Модерна Україна: особистість – мегатекст – поезика*. Кіровоград: Поліграф-Сервіс, 2013, 347 с.
10. Потапенко С. Проблема тексту у фольклорі з погляду теорії інтертекстуальності. *Літературознавчі студії*, 2010, № 26, 455–459.

11. Скиба Р. Фольклорні моделі у літературному тексті (темрява і її протипава в «Страшній помсті М. Гоголя»). *Молода нація*, 1997, № 5, 101–104.
12. Снігирьова М. Фольклор у формуванні національної ідентичності. *Science and Educationa New Dimension. Філологія*, 2018, № VI (43), 53–55.
13. Тиховськ О. Персоніфікація архетипу Тіні в міфологічному світогляді українців. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць*. Ужгород, 2015, № 20, 130–135.
14. Чепурко О. Образи дітей в українській малій прозі кінця 19 – початку 20 століття. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*, 2004, № 15, 215–218.
15. Янковська Ж. *Українська народницька романтична проза*. Львів: Українські технології, 2016, 278 с.
16. Al-Haidari, A., & Bhanegaonkar S. (2012). Reflections of Ancient Mythical Characters in European Literature: A Review of Antiquity and Contemporaneity. *International Journal of Social Science Tomorrow*, 1 (4), 1–7.
17. Attebery, Brian (2014) *Stories about Stories: Fantasy and the Remaking of Myth*. New York: Oxford University Press.
18. Baumbach, S. (2009). The Knowledge of Myth in Literature: The Fascination of Mythopoetic Space and William Drummond's 'The Statue of Medusa'. In A. Locatelli, *The Knowledge of Literature* (pp.121–140). Bergamo University Press.
19. Dundes, A. (2005). Folkloristics in the Twenty-First Century. *Journal of American Folklore*, 118, 385–408.
20. Gaystor, A. (2015). *Slavic mythology*. Kyiv: Clio.
21. Otero, S., Martínez-Rivera, M. (Eds). (2021). *Theorizing Folklore from the Margins: Critical and Ethical Approaches (Activist Encounters in Folklore and Ethnomusicology)*. Indiana University Press.

FOLKLORE AND MYTHOLOGICAL IMAGES OF THE HOMEWORK AND THE FORESTMAN IN THE ARTISTIC PLANE OF CHILDREN'S STORIES BY V. VYNNYCHENKA

Nataliya Kobzej

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, st. Karpatska, 15;
e-mail: nata_kobzej@ukr.net*

The article analyses Volodymyr Vynnychenko's children's stories from the point of view of reproducing elements of the national code of Ukrainians recorded in folklore texts. Attention is focused on the author's works "The Winds Are Blowing, the Winds Are Raging" and "Hey, who's in the Woods, Call Out". It is established that the latter actively use folklore motifs, genres

and images. They allow us to explain some of the folk traditions of our ancestors, to show the inseparability of the connection between the past and the present, and to recreate the flavour of the described era. It is determined that Ukrainian culture is characterised by beliefs in the existence of supernatural beings - witches, demons, devils, mermaids, sorcerers, werewolves - who can help or harm people. Vynnychenko borrows the images of a housekeeper and a forest man from folklore. The purpose of the study is to trace their transformation in these works and to find out their psycho-emotional impact on the characters. The historical and literary, comparative genetic, comparative typological and intertextual methods were used.

Novelty. For the first time, the author analyses folklore and mythological characters in Vynnychenko's children's stories. It is proved that his forest man/Korchun underwent a significant literary transformation in the text. Parallels with typologically related images in world culture are drawn. The functions of folklore elements in the works are clarified: the composition of the stories is built around them, the characteristics of the main characters are revealed through the attitude to folklore images, and the author's ideological and aesthetic concepts are realised. And in stressful situations associated with their appearance, the consciousness of small personalities is formed.

The practical significance of the study lies in the fact that its results can be used in further research on literary and folklore correlations in V. Vynnychenko's works.

Keywords: *folklore, children's stories, mythology, domovyk, transformation.*